

УДК 94(477–25)«1920/1930»:2

**ВПЛИВ АТЕЇСТИЧНОЇ ПРОПАГАНДИ
РАДЯНСЬКОЇ ПРЕСИ НА РЕЛІГІЙНУ
СИТУАЦІЮ В УСРР У 1920–1930–ТІ РР.**

**THE INFLUENCE OF ATHEISTIC PROPAGANDA
OF THE SOVIET PRESS ON THE RELIGIOUS
SITUATION IN URKSSR IN THE 1920S AND
1930S**

Чучалін О. П.,

кандидат історичних наук, старший
викладач кафедри історії України, Уманський
державний педагогічний університет
ім. Павла Тичини (Умань, Україна),
e-mail: aleksandr02.1989@gmail.com,
ORCID: ID 0000–0003–3876–8237

Chuchalin O. P.,

Candidate of Historical Science, senior lecturer of
the Department of Ukrainian History Pavlo Tychyna
Uman State Pedagogical University (Uman, Ukraine),
e-mail: aleksandr02.1989@gmail.com, ORCID:
ID 0000–0003–3876–8237

Досліджено, що політика радянської влади, що орієнтувалася на войовничий атеїзм, трактування релігії як «опіуму народу», передбачала формування нового матеріалістичного світогляду і нового типу людини, цілком підпорядкованої лише комуністичній ідеології. Засобами впливу стали антирелігійна література, преса, радіо, лекторії тощо. Вони були покликані розвінчувати традиційний авторитет Церкви в очах суспільства, сприяти опануванню масами і залученню їх до кола партійного впливу, бути потужним інструментом ідеологічного тиску, дієвим засобом пропаганди в суспільстві.

Газетна та журнальна періодика є різноплановим, багатим історичним джерелом, що доповнює архівні та інші документальні джерела предметною конкретикою, але потребує уважного прочитання та критичного осмислення.

Ключові слова: державно–церковні відносини, Православна Церква, радянська преса, атеїстична пропаганда.

It is found that Soviet policy oriented towards militant atheism and interpreting religion as «the opium of the people» aimed to shape a new materialist worldview and a new type of person entirely subordinated only to communist ideology. Anti-religious literature, press, radio and lectures became the mechanisms of influence. They were called to unravel the traditional authority of the Church in the eyes of society, rule the masses and involve them in the party's influence, be a powerful tool of ideological pressure and an effective means of propaganda in society.

Newspapers and journals are a multi-faceted, rich historical source, which complements archival and other documentary sources with concrete facts but requires careful reading and critical reflection.

Keywords: state–church relations, the Orthodox Church, the Soviet press, atheistic propaganda.

Становище, в якому опинилися релігія і Церква в період формування радянської тоталітарної держави, спонукає до вивчення усіх застосовуваних більшовиками форм і засобів боротьби за утвердження комуністичної ідеології як «єдино правильної». Політика більшовицької державно–партійної машини, що орієнтувалася на войовничий атеїзм, трактування релігії як «опіуму народу», передбачала формування нового матеріалістичного світогляду і нового типу людини, цілком підпорядкованої лише ідеології Комуністичної партії.

При дослідженні цієї проблеми ставимо за мету на основі наукової історичної літератури, періодичних видань дослідити роль і місце преси в атеїстичній пропаганді щодо Православної

Церкви, духовенства та віруючих України в період тотального наступу радянської влади.

Відзначимо, що певний вклад у розробку даної проблеми зробили такі сучасні науковці, як І. Грідіна [2], В. Єленський [4], А. Метель [12]. Дослідження ролі і місця преси в атеїстичній пропаганді радянської влади є актуальним, адже значна кількість історичних праць та періодичних видань того часу є малодослідженою або не розкритою загалом.

У перші роки існування радянської влади постало завдання розробити план дій та основні заходи боротьби з релігійними пережитками та релігійною ідеологією. Атеїстична пропаганда була складовою всієї антирелігійної боротьби. Атеїзм став політичним важелем, засобом, елементом системи формування світогляду людей у потрібному напрямку. Радянська пропаганда виключала свободу вибору не лише в релігійному, а й в усіх інших сферах життя.

У перші два десятиліття радянської влади населення України – найбільшої республіки в складі СРСР, що тисячоліття сповідувало християнські традиції, мусило пережити численні духовні потрясіння, найболючішими з яких були експерименти влади з релігією та атеїзмом. Втручання держави в суто особисті права людини, такі, як наприклад, релігійна або атеїстична свідомість, завжди має непередбачувані наслідки, адже за своєю сутністю релігія догматична, а релігійна свідомість найменше піддається зовнішнім впливам, лише пристосовується до всяких змін [2, с. 74].

Пік «богоборської» активності більшовиків припав на 1920–1930–ті рр. Пропагандистській машині радянської влади не було рівних у мистецтві маніпулювання суспільною свідомістю, настроями проти неї людей, створення ідеологічно–політичних міфів. Радянська антирелігійна пропаганда використовувала досить потужні важелі впливу, за допомогою яких, не змінюючи антирелігійної сутності своєї політики, надавала їй такої форми, щоб не лише віруючих, а й священнослужителів і церкву примусити служити своїм цілям. Для цього використовувалися різні засоби впливу – антирелігійна література, засоби масової інформації, радіо, лекторії тощо. Усі вони були покликані розвінчувати традиційний авторитет церкви в очах суспільства, сприяти опануванню масами і залученню їх до кола партійного впливу, бути потужним інструментом ідеологічного тиску, дієвим засобом пропаганди серед широких верств суспільства.

Таким інструментом була державна преса. Роль засобів масової інформації в популяризації певних дій та напрямів політичної діяльності органів влади і сьогодні залишається суттєвою і переконливою. За радянських часів преса демонструвала свою дієвість під час здійснення масової «атеїзації» суспільства. У руках владних структур вона ставала потужним інструментом ідеологічного впливу, дієвим засобом пропаганди партійно–державною машиною своїх ідей, агітації мас за їх підтримку та

організатором реалізації їх планів і програм. Преса відіграла чи не визначальну роль у формуванні громадської думки в справі боротьби проти релігії, церкви та віруючих.

Конституцією РСФРР 1918 р. (ст. 13) гарантувалася «свобода релігійної й антирелігійної пропаганди» [18, с. 198]. Тому саме преса стала потужним інструментом у руках більшовицької влади для реалізації планів поширення комуністичного світогляду та витіснення релігійної свідомості.

Газетна та журнальна періодика в цьому аспекті є різноплановим, багатим історичним джерелом, що доповнює архівні та інші документальні джерела предметною конкретикою, але потребує уважного прочитання та критичного осмислення. Матеріали архівосховищ центральних архівних установ України, бібліотек, атеїстичні періодичні видання 1920–1930-х рр. стали основою джерельної бази дослідження.

У 1921 р. при підвідділі пропаганди Агітпропвідділу ЦК РКП(б) для координації антирелігійної боротьби виникла Антицерковна комісія. До складу комісії входили чиновники Агітпропу, Московського комітету РКП(б), VIII ліквідаційного відділу Наркомату юстиції, ЦК РКСМ, а також Наркомату освіти і Головного політичного управління.

З усього різноманіття радянської періодики вирізняються видання, головною функцією яких була популяризація вже готових рішень щодо антирелігійної політики, пропаганда основних партійних доктрин, вибудови «генеральної лінії» партії на «релігійному фронті». Вся суто релігійна періодика міжвоєнного періоду в Україні поділяється на загальносоюзну, що поширювалася в обов'язковому порядку і на територію України, та республіканську. Втілення Декрету «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви» вимагало від загальносоюзної преси, з центром видання у Москві, публікувати газети і журнали антирелігійного спрямування. Тому VI відділ Наркомату юстиції РСФРР упродовж 1919–1924 рр. видавав журнал «Револуція и церковь» під редакцією П. Красікова – начальника відділу НКЮ. Основні напрями журналу було викладено в передовиці першого номера: роз'яснення широким трудящим масам цілей радянських заходів по відокремленню церкви від держави і школи від церкви. Робітникам і селянам ставилося завдання: засвоїти політику радянської влади щодо релігійних забобон, у яких були винні, на думку автора, «експлуататори, що тримали ці маси свідомо в темряві й невігластві» [9, с. 5].

У журналі друкували офіційні матеріали, керівні статті, інформацію про роботу на місцях, звіти про антирелігійні лекції, доповіді та мітинги, огляди преси, повідомлення про вихід нових антирелігійних матеріалів та ін. Через матеріальні та організаційні труднощі НКЮ не мав можливості видавати журнал регулярно. У 1919 р. вийшло вісім номерів у чотирьох виданнях, а в 1920 р. – три номери в одному виданні, яке фактично вийшло в

березні 1921 р. У журналі публікувалися відомі діячі антирелігійної пропаганди: А. Луначарський, П. Стучка, Ф. Олещук, І. Шпіцберг, І. Степанов–Скворцов, М. Галкін та інші. Постійними рубриками журналу були «Дії і розпорядження уряду», «Відгуки», «Під прапором релігії», «Книжкова полиця», «Поштова скринька».

У 1921 р. НКЮ почав видавати стінну газету «Револуція и церковь». З лютого по серпень 1921 р. було видано 5 номерів загальним тиражем 180 тис. примірників. Стінгазету «Револуція и церковь» розсилали по РРФСР, розклеювали на афішних стовпах і парканах, вивішували в клубах, військових казармах, поширювали по школах, фабриках, лікарнях і т.д. У 1922 р. при журналі «Револуція и церковь» почав виходити щомісячник «Наука и религия», який пізніше став щотижневою хронікою – журналом. Всього було випущено 17 номерів загальним тиражем 125 тис. примірників [9, с. 6].

Значну роботу, спрямовану на видання атеїстичної літератури, переклад книг зарубіжних авторів, здійснювало наукове товариство «Атеїст», яке виникло у 1921 р. в Москві. Під його керівництвом у 1922 р. було започатковано видання газети «Атеїст», головним редактором якої був І. Шпіцберг. У 1922 р. було видруковано два номери газети. Формат її визнали незручним і вирішили видавати з 1923 р. щомісячний журнал, який проіснував аж до 1930 р. У 1931 р. журнал був перейменований на «Войовничий атеїзм» і став друкованим органом створеного на той час Союзу войовничих безвірників. Подовжував редагувати журнал керівник СВБ І. Шпіцберг. До редакційної колегії входили Н. Румянцев, В. Шишаков, Є. Федоров–Грекулов, І. Вороніцин, С. Нацов та науковці професор С. Каменев, професор С. Лозінський. Редакційна політика видання зводилася до викриття «реакційної» ролі всіх релігійних організацій, висвітлення проблеми історії релігії та історії атеїзму, подавалася інформація про темпи поширення атеїзму в СРСР та за кордоном. Матеріали атеїстичного спрямування об'єднували у відділи, які формували загальну картину подій. Основними відділами були: релігійно-історичний та культурно-історичний – тут були зібрані статті з питань історії релігії та культури, які подавали обширний фактичний матеріал дослідників, особливо іноземних, оскільки його використовували в інтересах поширення войовничого атеїзму. Відділ «Церква і держава» займався оприлюдненням діяльності служителів культу різних віросповідань. Відділ «Історія атеїзму» досліджував історичну вертикаль розвитку атеїзму в країні. Відділ «Хроніка» включав інформацію про антирелігійний рух у СРСР, УСРР та за кордоном. «Бібліографічний» здебільшого розміщував відомості й відгуки про книги та статті у сфері релігії та її критики, які виходили в СРСР та за кордоном. Ключовою фразою журналу була «Релігія – дурман для народу», яка була розміщена в правому верхньому куті обкладинки видання. Цим самим редактори хотіли нав'язати ці слова

своїм читачами, чи тим, хто взяв журнал до рук. Редакція журналу в №2 за 1922 р. звернулася з проханням до провінційних газет, щоб ті вислали їм свої газети в обмін на журнал та інші видання. Ще одним із прохань було надсилання на адресу журналу статей, які мали антирелігійний зміст.

Журнал «Атеист» у №24 за січень 1928 р. агітував своїх читачів продовжувати передплачувати щомісячний журнал-збірник наукових матеріалів. При цьому плата за рік залишилася незмінною і становила 7 крб. 50 коп. З тиражу в 6 тис. екземплярів, який залишився також незмінним, частина його журналів не була передплачена чи розкуплена, оскільки видання пропонувало придбати комплект журналів за 1926 р. за ціною 6 крб., а журнали за 1927 р. за символічну вартість 5 крб. [15, с. 57]. За змістом журнал носив суто науково-методичний характер, оскільки він не містив фотографій антирелігійних засідань, карикатур, рисунків, зображень, які були б атеїстичного спрямування.

Газета «Безбожник», що пізніше стала друкованим органом Союзу воєвничих безвірників, видавалися з 1922 по 1932 рр. Її редакторами були – Є. Ярославський, а з 1932 р. – Ф. Путінцев. Упродовж 15 років друкувався журнал «Антирелігіозник» (1926–1941 рр.), головним редактором якого був Є. Ярославський. Наукові матеріали друкувалися в журналі «Атеист» (1926–1930 рр.), який з 1931 р. виходив під назвою «Воинствующий атеист».

У 1923–1941 рр. у Москві виходив ще один щомісячний антирелігійний журнал сатиричного спрямування «Безбожник», згодом перейменований у «Безбожник у станка», головним редактор якого стала М. Костеловська. Перший номер журналу побачив світ 4 січня 1923 р. Це видання містило на своїх шпальтах фотографії з конференцій молодих безбожників, фотографії окружних рад СВБ, політичних та антирелігійних діячів. Воно відрізнялося з-поміж усіх видань своїм науковим та методичним змістом.

На першому з'їзді безбожників було поставлено мету приступити до видання науково-методичного журналу. У той час виходили друком газета «Безбожник» і два ілюстрованих журнали – «Безбожник», «Безбожник у станка». Ці видання були розраховані на широкий загал читачів, але їх наповненість не містила теоретичної основи марксистсько-ленінського вчення про релігію та боротьбу з нею.

Орган Московського комітету РКП(б), журнал був зразком непримиренної ворожнечі та друкував образливі статті про релігію, церкву та віруючих. Усе це можна побачити на його шпальтах, починаючи з першого номера. Видання було оздоблене рисунками, фотографіями, карикатурами та іншими наочними матеріалами. Боги та святі, зображені в карикатурному варіанті, на сторінках журналу переважали над зображеннями символів релігії, священнослужителів та віруючих, а образ атеїста (невіруючої людини) як такого у виданні не отримав бажаного достатнього розвитку.

Надруковані статті за стилем можна поділити на художні, природничо-наукові та публіцистичні. Найбільше було публіцистичних, присвячених викриттю реакційної сутності релігії, ролі церкви в громадянській війні та успіхам атеїзації громадян СРСР, усі вище названі теми повторювалися з номера в номер [12, с. 45].

«Безбожник у станка» був розрахований на широке коло читачів-робітників, звідси походить і його назва. Видання було широкоформатним і мало кольорове оформлення всіх сторінок, що давало можливість привернути увагу до карикатур, зображень, рисунків, які носили виключно антирелігійний характер. Статті часто були написані авторами в довільній формі, одні з яких підписували своє авторство, а інші ставили тільки свої ініціали. Кожна стаття журналу супроводжувалася різними карикатурами, які висміювали релігію чи людей, які вірять у Бога. Крім об'ємних статей у дві, а то і три сторінки, у виданні розміщувалися коротенькі історії антирелігійного характеру, як наприклад: «Попівський продподаток», «Рай крізь призму», «Релігія зникає як дим», «На сповіді». Для вдосконалення змісту журналу деякі його номери були присвячені релігії та сільському господарству, відповідно ілюстрації, рисунки також були присвячені цій тематиці. З початку 1925 р. в журналі починають формуватися рубрики «Релігія і сільське господарство», «Закордонні справи», «Наука, техніка і релігія», «Як працює Ієгова», «У суспільстві безвірників», «Піонерська сторінка», «Держава і Церква». Для заохочення читачів, редакційна колегія при підписці журналу на один рік дарувала безкоштовний додаток – ілюстровану кольорову економічну карту СРСР розміром 72x108 см.

Журнали не могли зібрати та узагальнити весь місцевий досвід антирелігійної роботи, глибоко вивчати склад і діяльність релігійних організацій СРСР. Для цього був потрібний особливий друкований орган, розрахований на антирелігійний актив, робітників та вчителів, яким і став щомісячний науково-методичний атеїстичний журнал «Антирелігіозник» – орган Центральної Ради Союзу воєвничих безвірників СРСР, який видавався в Москві з січня 1926 по червень 1941 р. Головним незмінним редактором видання був Є. Ярославський, який був одним із головних ініціаторів і керівників антирелігійної політики радянського керівництва. Заступником головного редактора був А. Лукачевський. Він систематично висвітлював досвід атеїстичної роботи СВБ СРСР, розміщував статті з історії релігії та атеїзму, вів пропаганду наукового атеїзму, розробляв із марксистських позицій питання критики релігії. Видання, об'ємом близько 130 сторінок, складалося з авторських статей і рубрик «Антирелігійне виховання у школі», «Хроніка», «Методика антирелігійної пропаганди», «Критика і бібліографія». Авторами журналу були також В. Бонч-Бруєвич, Н. Крупська, А. Лукачевський, активісти СВБ СРСР. У рубриці «Хроніка» подавали детальну інформацію про діяльність

СВБ у різних областях СРСР. У рубриці «Критика і бібліографія» друкували рецензії на книги антирелігійного змісту (видавництва «Атеїст», «Безбожник» та інших), робили огляд поточних публікацій на атеїстичні теми [11, с. 8].

У №7 журналу (липень) за 1926 р. з'являється нова рубрика під назвою «Листи з місць». Кількість статей цієї рубрики збільшувалась із кожним номером від двох до п'яти. З жовтня того ж року починають публікуватися «Конспекти до програм занять навчального робочого антирелігійного гуртка». Завдяки такій рубриці журналу починають поширюватися програми занять для гурткової роботи з учнями шкіл, учителями та лекторами антирелігійної пропаганди. Редакційна колегія для своїх передплатників час від часу проводила разові або щомісячні агітаційні акції. При передплаті журналу «Антирелигиозник» на 1927 р. річні абоненти отримують одну із книг О. Ярославського: «Религия и ВКП» або «Как вести антирелигиозную пропаганду». Журнал коштував 60 копійок за окремий номер. Тиражування журналу на 1927 р. становило 5000 примірників, що свідчило про велику кількість передплатників серед селян і міського населення. З листопада – грудня 1933 р. тираж журналу збільшується до 13,5 тис. примірників.

Серед газет виокремлювалось щотижнева газета «Безбожник», яка за своїм змістом була атеїстичного спрямування, видавалася в Радянському Союзі з 21 грудня 1922 р. по 20 липня 1941 р. з перервою з січня 1935 по березень 1938 рр. Офіційно газета була органом створеного в Москві Центрального союзу войовничих безвірників. Головною метою видання була антирелігійна пропаганда серед населення.

Редакція газети «Безбожник» і всі її тематичні додаткові видання керувались принципом «Боротьба проти релігії – боротьба за соціалізм». Перші номери газети «Безбожник» відкрила редакційна і програмна стаття «Религия – опиум для народа». Вона була створена відповідно до настанов статті В. Леніна «О значении воинствующего материализма» та рішень XII партійного з'їзду ВКП (б). Перші два номери нової газети вийшли накладом 15 тис. примірників. Потім тираж постійно збільшувався і з 1 квітня 1924 р. склав вже 50 тис. примірників, а з 1 листопада – 210 тис. Пізніше, у 1931 р., тираж газети досяг 500 тис. примірників. На шпальтах газети «Безбожник» були специфічні сатиричні розділи: «Павуки і мухи», «Сільська п'їтьма», «У церковників», «Пролетарський віник». У газеті активно друкувалися Є. Ярославський (головний редактор), І. Скворцов–Степанов, Н. Семашко.

Головний редактор газети «Безбожник» Є. Ярославський написав близько 500 статей, брошур і книг з антирелігійної пропаганди, редагував основні видання такого типу та очолював антирелігійний рух. У газеті «Безбожник» було надруковано понад 200 його статей; володіючи літературним даром, усю свою силу він направляв на антирелігійну пропаганду. З–під його пера

в цій газеті з'явилася серія статей: «Що таке Біблія?», «Бог до створення світу», «Створення світу тварин», «Створення світу рослин». Вони були об'єднані у його відому книгу «Біблія для віруючих і невіруючих», що витримала близько 20 видань і була розповсюджена по всій території СРСР. Значення газети в розгортанні повсякденної антирелігійної пропаганди й відновленні роботи СВБ було величезне, адже в ній друкувалися статті відомих партійних діячів, висвітлювалися основні події тижня, місяця. В одній із газетних статей йшлося про закриття церкви і що замість неї планувалося відкрити приватний колбуд. «Він буде призначений для того, щоб селяни слухали голосне читання газет, книжок, самодіяльних виступів, антирелігійних бесід та лекцій. Видання газети «Безбожник» вони зустріли із задоволенням і охоче передплачували її» [10, с. 4].

Упродовж десяти років змінюється зміст газети, відповідно до якого природничо–наукові статті за своєю кількістю досягають критичної відмітки, всього дві статті за цілий рік. Знизилась і кількість статей художнього змісту. Значне місце починають займати стенограми з'їздів, промови закордонних комуністів, статті з заголовками «Ленін і Сталін про релігію». З кожним роком роль антирелігійної роботи знижувалась, все рідше з'являлися спеціальні статті, які вносили в антирелігійну пропаганду щось нове [12, с. 46].

На території України республіканська преса була представлена такими виданнями: «Безвірник», «Войовничий безвірник». Журнал «Безвірник» виходив у Києві протягом 1923–1924 рр. Це був головний друкований орган Центральної ради Спільки войовничих безвірників України, що видавався в Харкові з 1925 по 1935 рр. Органом Київської окружної ради СВБ (із 1929 р.), Київської міськради СВБ (з 1931 р.) була газета «Войовничий безвірник», що виходила протягом 1929–1933 рр. двічі на місяць. Особливістю журналу було те, що в ньому розміщувалися не тільки теоретичні статті про антирелігійну пропаганду відомих тогочасних ідеологів, а й статті–звернення про зречення священнослужителів, про закриття храмів, переобладнання їх під місцеві школи та клуби. Масового характеру статті такого змісту набували протягом 1929–1930 рр., саме в той період, коли держава почала кампанію по закриттю храмів та монастирів [16, с. 11].

Так, у цьому ж виданні була опублікована стаття, яка повідомляла про священнослужителів Уманщини, які зреклися сану в 1930 р. Постановою загальних зборів селян у багатьох селах були закриті храми, а тому священникам не було за що прогудувати сім'ю, і вони були змушені покинути релігію. З 1922 р. і до лютого 1930 р. 115 священників зреклися сану здебільшого з невідомих причин [17, с. 39].

З 1 січня 1930 р. в Харкові вийшла друком газета «Войовничий безвірник» – орган Центральної ради СВБ України, яка друкувалася до 1933 р. Видання періодично друкувало наукові статті з питань атеїзму, суспільствознавства та природознавства,

видавала літературну сторінку і сторінку юного безвірника. Газета швидко стала масовою, оскільки допомагала безвірникам розподіляти їй час на виконання господарських та політичних обов'язків.

Серед газет та журналів тогочасної України відзначимо ще орган Київської міськради СБВ – газету «Войовничий безвірник», що виходила в 1929–1932 рр. у місті Києві двічі на місяць. Щотижнева газета «Безбожник», яка також виходила в місті Києві в 1937–1941 рр., була організатором СБВ, згуртовувала навколо себе перші антирелігійні товариства.

Науково-популярний журнал «Безвірник» (1925–1935 рр.), який виходив у Харкові, був основним друкованим органом ЦР СБВ України. Вперше вийшов у січні 1925 р. накладом 15 тис. примірників. Наприкінці 1926 р. «Безвірник» розширюється та стає методичним щомісячником Всеукраїнської Ради СБВ та управління політосвіти НКЮ УСРР. Збільшується обсяг журналу до 64 сторінок та зростає ціна до 35 коп. Змінюється редакційний склад журналу: відповідальним редактором стає Д. Ігнатюк, до складу редколегії також увійшли І. Гаїбов, А. Іванівський, А. Коршиков, Д. Марченко, І. Сухоплюєв. Із 1929 р. журнал «Безвірник» друкувався вже двічі на місяць і перейшов у розпорядження Всеукраїнської ради Спілки войовничих безвірників України. У 1934 р. часопис знову починає виходити один раз на місяць у зв'язку з паперовою кризою, що стала причиною ліквідації багатьох видань.

У 1929 р. М. Бірюков друкує статтю «Зрікаюсь...», де автор подає тези виписок із листів, які надійшли до редакції журналу, і зазначає, що цими листами–зреченнями вони хочуть заробити собі політичний авторитет. Інколи заяви звучать коротко, наприклад: «Я гр. Гординський Іван Никифорович відмовляюсь від сану священнослужителя Ново–Орлицької церкви Черкаської округи, і з цього часу прошу мене таким не вважати. Іван Гординський» [1, с. 5].

Література антирелігійного змісту була розрахована переважно на лекторів–пропагандистів, а також широке коло читачів. Вона друкувалася великими накладками і мала відповідати певним критеріям – мати невеликий обсяг, популярний характер, зрозумілий стиль, містити яскраві приклади, недорого коштувати.

Преса описує численні конфлікти між релігійними громадами та всередині них, подає характеристики лідерів і рядових послідовників конфесій, характеризує соціально–психологічну атмосферу, сформовану під їх впливом, простежує загальні і специфічні тенденції змін у церковному житті. У цьому журналі стаття О. Дудника «Відриваємо від релігії останніх трудящих одноосібників» показує соціально–психологічну атмосферу мешканців с. Мошни Черкаського району. До приходу до влади більшовиків у селі була збудована й оздоблена церква на кошти її мешканців, але зі зміною політичної ситуації в країні змінилися і настрої селян, які поставили

питання про закриття та передачу будівлі церкви під культосвітні потреби [3, с. 49].

У Шполянському районі, за даними журналу «Безвірник», кількість прихожан церков зменшувалася, доходило і до того, що в неділю на службах їх зовсім не було. Тому все частіше поставало питання про передачу будівель церков для культосвітніх потреб: клубів, театрів, шкіл, а також під зернові сховища [19, с. 27]. Однак для того, щоб зрозуміти всі особливості проведення антирелігійної пропаганди за допомогою атеїстичної літератури, доцільно ознайомитися з працями авторів того часу, у яких вони давали перші оцінки «контрреволюційної діяльності» духовенства та православної церкви загалом, зокрема з такими, як: В. Біднов, М. Гаїнцев, Г. Денисов, Б. Кандідов, І. Мишанський, Я. Савченко, О. Ярославський. Відоме в УСРР видання припинило свою діяльність у 1935 р. публікацією останніх декількох номерів у видавництві «Український робітник».

У контексті засудження контрреволюційної діяльності було опубліковано ряд праць Б. Кандідова, де він стверджував, що всі церковники – «шпигуни та агенти світової буржуазії» і підтримують зв'язки із зарубіжжям. Автор доводив історичну зумовленість конфлікту церкви і радянської влади. У своїх нарисах він коротко змальовував класову позицію Православної церкви на південному фронті громадянської війни в 1918–1919 рр. та «допомогу» церковників буржуазно–поміщицькій контрреволюції [6–8].

Оцінюючи декрет «Про відокремлення церкви від держави та школи від церкви», І. Мишанський доводив, що це результат революційних завоювань пролетаріату, який послідовно реалізував один із принципів пролетарської демократії – свободу совісті. Дослідник також указував на поживлення в Україні видання антирелігійної літератури: українською мовою було видано 20 найменувань книг, тиражем близько 438 тис. примірників, мовами національних меншин було видано 18 найменувань, тиражем близько 53 тис. примірників [13–14].

У літературній спадщині Є. Ярославського є ряд статей з історії більшовицької партії з питань партійного і радянського будівництва, але значне місце серед його творів займають антирелігійні праці, в яких автор популяризує марксистсько–ленінський атеїзм, досліджує походження релігії. Займаючись антирелігійною пропагандою, її головний ідеолог вважав її органічною частиною боротьби за соціалізм, за торжество людського розуму, проти містики та іншого [21–25].

У своїй атеїстичній публіцистиці Є. Ярославський головну увагу звертав на несумісність наукового і релігійного тлумачень дійсності, на викриття шкідливості релігійної ідеології для справи трудящих. «Релігія, – писав він, – це пов'язка на очах у людини, яка заважає їй бачити світ правильно; завдання наше полягає в тому, щоб цю пов'язку зірвати і навчити робітників та селян бачити те, що є, розуміти те, що є, і

уміти перебудувати цей світ так, як це потрібно робітникам і селянам» [25, с. 3].

Знайомлячись з антирелігійними працями автора, варто пам'ятати історичні умови, за яких вони були написані. У своїх дослідженнях Є. Ярославський намагався виставити церкву і духовенство знярядям гноблення в руках кріпосницько-самодержавного ладу, які підтримували цей порядок своїми проповідями, всім своїм впливом на маси, проводили політику роз'єднання народів різної віри, боролися проти всякого визвольного-революційного руху [25, с. 4].

До квітня 1925 р. на території СРСР нараховувалося близько 35 антирелігійних центрів. У першій половині 1928 р. діяло 266 гуртків, до кінця 1929 р. їх кількість зросла до 436. Протягом п'яти років збільшилася кількість друкованої продукції – газет та журналів. Тираж газети «Безбожник» у 1927 р. становив 62 514 примірників, а в 1930 р. – 375 тис. Зростав тираж журналу «Антирелигиозник»: 1927 р. – 4324 шт., 1928 р. – 8342 шт., 1930 р. – 35 тис. Найбільший показник приросту був у журналу «Безбожник» – понад 170 тис. примірників у 1930 р. [5, с. 5].

У партійних документах формулюються вимоги адміністративного обмеження релігійної активності. Постанова секретаріату ЦК КП (б) У від 30 травня 1928 р. «Про стан релігійної та антирелігійної літератури» вимагала від релігійних видань не допускати до друку апологетичних оборонних статей, які полемізують із антирелігійними; вилучати з релігійних журналів художній матеріал і не припускати цілком довідкового матеріалу; припинити видачу дозволів на релігійні видання; ні в якому разі не дозволяти видання масової релігійної літератури: дешевих брошур, листівок, плакатів, тощо [4, с. 12].

Аналіз тогочасної антирелігійної преси дає нам змогу критично осмислити період становлення державно-церковних відносин у першій третині ХХ ст. Партійні та державні органи влади насаджували суспільству антирелігійні настрої, при цьому використовуючи наукову історичну літературу та періодичні видання. Саме друковані засоби масової інформації відіграли провідну роль у поширенні атеїстичної ідеології. Уся преса антирелігійного характеру, опублікована на території СРСР, була у вигляді журналів та газет загальносоюзного та українського значення [20, с. 45].

Отже, одним із ключових засобів впливу на суспільство у його ставленні до релігії й Церкви, що активно і часто ефективно використовувалися державою, були засоби масової інформації у вигляді газет, журналів, листівок, брошур, стінгазет, які розповсюджувались на всій території УСРР на платній і безкоштовній основі. Партійно-радянська преса виконувала пропагандистську (ідеологічну), організаторську, навчально-виховну функції. Через пресу партійні та державні органи влади здійснювали атеїзацію суспільства, формували антирелігійну свідомість та бездуховність населення, позбавляли суспільство його культурної спадщини.

Список використаних джерел

1. Бірюков, М., 1929. 'Зрикаюсь...', *Безвірник*, №2, с.5.
2. Грідіна, ІМ., 2010. 'Метаморфози антирелігійної пропаганди радянської влади в Україні під час Другої світової війни', *Наука. Релігія. Суспільство*, №4, с.74–80.
3. Дудник, О., 1935. 'Відриваємо від релігії останніх трудящих одноосібників', *Безвірник*, №11–12, с.49–50.
4. Єленський, В., 1991. 'Державно-церковні взаємини на Україні (1917–1990)', К.: *Либідь*, 72 с.
5. Инцерттов, Н., 1930. 'За п'ять лет (СВБ в цифрах)', *Безбожник*, №7, с.4–5.
6. Кандідов, Б., 1927. 'Православна церква й Лютнева революція', *Безвірник*, №2, с.9–17.
7. Кандідов, Б., 1927. 'Православна церква й Лютнева революція', *Безвірник*, №3, с.13–23.
8. Кандідов, Б., 1927. 'Як церква змагалася із Жовтневою революцією', *Безвірник*, №10, с.5–20.
9. Красиков, ПА., 1919. 'Советская политика в религиозном вопросе', *Революция и церковь*, №1, с.5–8.
10. Курашкевич, КВ., 1937. 'На місці церкви – колбуди', *Безбожник*, №3, с.4.
11. Лукачевский, А., 1936. '10 лет журнала «Антирелигиозник»', *Безбожник*, №2, с.8.
12. Метель, АВ., 2013. 'Становление антирелигиозной периодической печати в СССР (1919–1941 гг.)', *Вестник Омского университета*, №1 (67), с.43–47.
13. Мишанський, І., 1938. 'Двадцятиріччя декрету відокремлення церкви від держави', *Безбожник*, №4, с.4.
14. Мишанський, І., 1939. 'Декрет про відокремлення церкви від держави', *Безбожник*, №6, с.2.
15. Можайский, Н., 1928. 'Тихое монастырское житие', *Атеист*, №28, с.57–60.
16. Олещук, Ф., 1930. 'У наступ на релігію', *Безвірник*, №7, с.11.
17. 'Примерки релігії', 1930. *Безвірник*, №9, с.39–40.
18. 'Про релігію і атеїстичне виховання. Збірник документів і матеріалів', 1979. К.: *Політвидав України*, 260 с.
19. Турган, О., 1935. 'Урожай революції (Шполянський район, Київська область)', *Безвірник*, №10, с.22–29.
20. Чучалін, О., 2013. 'Роль і місце преси в антирелігійній пропаганді радянської влади в Україні (1920–1930-ті рр.)', *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*, Гол. ред. В. М. Вашкевич, К.: *ВІР УАН*, Вип.78 (№11), с.43–46.
21. Ярославский, Е., 1936. 'Надо ли давать избирательные права служащим культов', *Безбожник*, №8, с.6–7.
22. Ярославский, Е., 1929. 'Не пора ли целиком произвести отделение школы от церкви?', *Антирелигиозное воспитание в школ*, №1, с.14–16.
23. Ярославский, Е., 1929. 'Учителя и религия', *Антирелигиозное воспитание в школе*, №1, с.19–21.
24. Ярославський, Є., 1935. 'Товариш Сталін про релігію', *Безвірник*, №7, с.5–11.
25. Ярославський, Є., 1935. 'Про завдання боротьби з релігією', *Безвірник*, №9, с.1–4.

Reference

1. Biryukov, M., 1929. 'Zrikayus'... (I refuse ...)', *Bezvirny'k*, №2, s.5.
2. Gridina, IM., 2010. 'Metamorfozy' anty'religijnoyi propagandy' radyans'koyi vlady' v Ukrayini pid chas Drugoyi svitovoyi vijny' (Metamorphosis of the anti-religious propaganda of Soviet power in Ukraine during the Second World War)', *Nauka. Religiya. Suspilstvo*, №4, s.74–80.
3. Dudny'k, O., 1935. 'Vidry'vayemo vid religiyi ostannix trudyashhy'x odnoosibny'kiv (We break away from the religion of the last working single-handed)', *Bezvirny'k*, №11–12, s.49–50.
4. Yelens'ky'j, V., 1991. 'Derzhavno-cerkovni vzayemy'ny' na Ukrayini (1917–1990) (State–Church Relations in Ukraine (1917–1990))', К.: *Ly'bid'*, 72 s.
5. Y'ncertov, N., 1930. 'Za p'yat' let (SVB v cy'frax) (In five years (UWF in figures))', *Bezbozhny'k*, №7, s.4–5.
6. Kandidov, B., 1927. 'Pravoslavna cerkva j Lyutneva revolyuciya (The Orthodox Church and the February Revolution)', *Bezvirny'k*, №2, s.9–17.

7. Kandidov, B., 1927. 'Pravoslavna cerkva j Lyutneva revolyuciya (The Orthodox Church and the February Revolution)', *Bezvirny'k*, №3, s.13–23.

8. Kandidov, B., 1927. 'Yak cerkva zmagalasya iz Zhovtnevoyu revolyuciyeyu (How the Church competed with the October Revolution)', *Bezvirny'k*, №10, s.5–20.

9. Krasny'kov, PA., 1919. 'Sovetskaya poly'ty'ka v rely'gy'oznom voprose (Soviet policy on a religious question)', *Revolyucy'ya y' cerkov*, №1, s.5–8.

10. Kurashkevych, KV., 1937. 'Na misci cerkvy' – kolbud (On the place of the church is a kolobud)', *Bezbozhny'k*, №3, s.4.

11. Lukachevsky'j, A., 1936. '10 let zhurnala «Anty'rely'gy'ozny'k» (10 years of the journal «Antireligiosnik»)', *Bezbozhny'k*, №2, s.8.

12. Metel', AV., 2013. 'Stanovleny'e anty'rely'gy'oznoj pery'ody'cheskoj pechaty' v SSSR (1919–1941 gg.) (Formation of anti-religious periodicals in the USSR (1919–1941))', *Vestny'k Omskogo uny'versy'teta*, №1 (67), s.43–47.

13. My'shans'ky'j, I., 1938. 'Dvadcyaty'richchya dekretu vidokremlyennya cerkvy' vid derzhavy' (Twentieth anniversary of the decree of separation of church and state)', *Bezbozhny'k*, №4, s.4.

14. My'shans'ky'j, I., 1939. 'Dekret pro vidokremlyennya cerkvy' vid derzhavy' (Decree on separation of church and state)', *Bezbozhny'k*, №6, s.2.

15. Mozhajsky'j, N., 1928. 'Ty'xoe monasturskoe zhy'ty'e (Quiet monastic living)', *Atey'st*, №28, s.57–60.

16. Oleshuk, F., 1930. 'U nastup na religiyu (Offensive on Religion)', *Bezvirny'k*, №7, s.11.

17. 'Pry'smerky' religiyi (Dreams of religion)', 1930. *Bezvirny'k*, №9, s.39–40.

18. 'Pro religiyu i ateyisty'chne vy'xovannya. Zbirny'k dokumentiv i materialiv (On religion and atheistic upbringing. Collection of documents and materials)', 1979. K.: *Polityv'dav Ukrayiny'Ukrayiny'*, 260 s.

19. Turgan, O., 1935. 'Urozhaj revolyuciyi (Shpolyans'ky'j rajon, Ky'yivs'ka oblast') (The harvest of the revolution (Shpoly district, Kiev region))', *Bezvirny'k*, №10, s.22–29.

20. Chuchalin, O., 2013. 'Rol' i misce presy' v anty'relijijnij propagandi radyans'koyi vlady' v Ukraini (1920–1930-ti rr.) (The role and place of the press in the anti-religious propaganda of Soviet power in Ukraine (1920–1930's))', *Gileya: naukovy'j visny'k. Zbirny'k naukovy'x pracz'*, Gol. red. V. M. Vashkevych, K.: *VIR UAN*, Vy'p.78 (№11), s.43–46.

21. Yaroslavsky'j, E., 1936. 'Nado ly' davat' y'zby'ratel'nye prava sluzhy'telyam kul'tov (Is it necessary to give election rights to ministers of worship)', *Bezbozhny'k*, №8, s.6–7.

22. Yaroslavsky'j, E., 1929. 'Ne pora ly' cely'kom proy'zvesty' otdeleny'e shkoly ot cerkvy?' ('Is it time to completely separate the school from the church?')', *Anty'rely'gy'oznoe vosp'y'tany'e v shkol*, №1, s.14–16.

23. Yaroslavsky'j, E., 1929. 'Uchy'telya y' rely'gy'ya (Teachers and religion)', *Anty'rely'gy'oznoe vosp'y'tany'e v shkole*, №1, s.19–21.

24. Yaroslavs'ky'j, Ye., 1935. 'Tovary'sh Stalin pro religiyu (Tovarysh Stalin about Religii)', *Bezvirny'k*, №7, s.5–11.

25. Yaroslavs'ky'j, Ye., 1935. 'Pro zavdannya borot'by' z religiyeyu (About the fight against religues)', *Bezvirny'k*, №9, s.1–4.

* * *